

*Вилцан А. О.,**аспірантка кафедри кримінального процесу**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ІНСТИТУТ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ АГЕНТАМИ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті проаналізовано відповідні законодавчі акти зарубіжних країн. Це дозволило встановити, що одні держави суворо розмежують інститут реабілітації та інститут відшкодування шкоди, завданої незаконними діями агентів держави (наприклад, Французька Республіка, Угорщина, Республіка Болгарія). Інші держави визначають реабілітацію саме як відшкодування, виплата якого здійснюється із державного бюджету особам, які, будучи невинуватими, були незаконно взяті під варту або засуджені (наприклад, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Фінляндська Республіка, США). У статті встановлено, що порядок реабілітації в кримінальному процесі Франції відмінний від українського порядку. У Франції, на відміну від України, реабілітація не встановлює невинуватість особи та не породжує право особи на відшкодування шкоди і пов'язується виключно із судимістю особи. Відшкодування шкоди, яка завдана незаконним або необгрунтованим обвинуваченням, становить собою самостійний, відокремлений від реабілітації інститут, реалізація якого здійснюється в разі винесення виправдувального вироку, закриття кримінальної справи за фактом відсутності складу злочину, незаконного необгрунтованого тримання під вартою. Як позитивний досвід, що може бути використаний у кримінальному процесі України, можна відзначити: розмір майнової шкоди на прохання особи оцінюється експертним висновком; розмір моральної шкоди у вигляді психологічного і депресивного стану, який відчував заявник у результаті тримання під вартою або тюремного ув'язнення, визначається експертом. У законодавстві Республіки Білорусь інститут відшкодування шкоди, яка завдана незаконними діями органа, що здійснює кримінальний процес, пов'язаний з інститутом реабілітації особи. Реабілітуючими підставами в законодавстві визначені такі: відсутність складу злочину, недоведеність участі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину, відсутність суспільно небезпечного діяння, яке передбачене кримінальним законом. Остання підстава представляє окремий інтерес для українського законодавства, яке наразі визначає в тексті відповідних законодавчих норм виключно «злочини» або «кримінальні правопорушення». На підставі проведеного аналізу в статті доводиться, що такі підстави, як відсутність у діянні особи суспільно небезпечного діяння, відсутність події суспільно небезпечного діяння, невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння і вичерпання можливості їх отримати, можуть бути реабілітуючими підставами для закриття провадження в кримінальному процесі України. Також позитивним досвідом, який впроваджено до кримінального процесу Республіки Білорусь, визначається

такий спосіб відшкодування шкоди, як відновлення ділової репутації юридичної особи. У роботі доводиться, що таке положення є прогресивним і таким, що відповідає сучасним потребам суспільства та має бути впроваджено до кримінального процесу України.

Ключові слова: реабілітація, відшкодування шкоди, агенти держави, органи досудового розслідування, прокуратура, суд, виправдання, зарубіжні країни.

Постановка проблеми. Розвиток та модернізація кримінальної процесуальної діяльності в Україні, на нашу думку, повинні відбуватися з урахуванням процесів конвергенції, що проходять у сучасних правових системах. Це зумовлює необхідність дослідження досвіду правового регулювання інституту відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконного кримінального переслідування та його співвідношення з інститутом реабілітації в зарубіжних країнах. Із цією метою необхідно виявити схожі та відмінні риси в правовому регулюванні; виокремити якісні інноваційні норми, які можуть бути імплементовані в аналогічні інститути нашої держави.

Насамперед слід зазначити, що відшкодування шкоди в разі незаконного кримінального переслідування тісно пов'язано з інститутом реабілітації в кримінальному провадженні. Так, в Україні М.С. Шумило термін «реабілітація» визначає як «поновлення у правах і відновлення репутації осіб, які безвинно зазнали репресій або були неправомірно притягнені до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності. Поєднується з компенсацією (відшкодуванням) завданих цим особам матеріальних і моральних збитків» [1, с. 733]. У кримінальному процесі «реабілітація – це діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду зі встановлення незаконності кримінального процесуального провадження щодо конкретної особи та визначення розміру завданої їй майнової та моральної шкоди, а також її відшкодування та компенсації за участю інших посадових осіб, організацій, підприємств і установ та поновлення в раніше порушених правах у встановленому законі порядку з метою повернення її до соціального і правового статусу, який вона мала до вчинення щодо неї незаконних процесуальних дій і рішень» [1, с. 733]. Із наведеного визначення можна зробити висновок, що реабілітація особи в кримінальному процесі України нерозривно пов'язана з відшкодуванням шкоди, яка завдана незаконними діями і рішеннями. Вчені-процесуалісти доводять, що поняття відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду, ширше, ніж поняття реабілітації в кримінальному процесі [2, с. 10]. Для позначення органів досудового розслідування, прокуратури та суду, неза-

конними діями та рішеннями яких особі може бути завдана шкода, пропонуємо використовувати термін *агенти держави*¹.

Враховуючи наведене вище, **метою статті** є дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання інституту відшкодування шкоди, завданої агентами держави у сфері кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зарубіжного досвіду відшкодування шкоди, завданої агентами держави у сфері кримінального судочинства, досліджувалися О.В. Капліною в дисертаційному дослідженні «Проблеми реабілітації в кримінальному процесі України» [3]. В.Ю. Горелова у своїй роботі «Відповідальність держави перед особою за завдання шкоди незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури і суду» приділила особливу увагу зарубіжному досвіду регулювання цього питання і практиці Європейського суду з прав людини щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів держави [2]. Детальний аналіз питання відшкодування шкоди, завданої необґрунтованим кримінальним обвинуваченням у Франції, здійснила А.О. Яшина в роботі «Правовий аналіз інституту реабілітації і відшкодування шкоди, завданої необґрунтованим кримінальним обвинуваченням у Франції» [4]. Аналіз правового регулювання цього питання в законодавстві Республіки Білорусь здійснив О.В. Рожко в роботі «Право на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що ведуть кримінальний процес» [5]. Дослідженнями кримінального процесу європейських країн загалом та питаннями реабілітації в кримінальному провадженні зокрема займалися В.І. Самарін і В.В. Луцик у своєму монографічному дослідженні «Кримінальний процес європейських держав» [6]. Багато уваги реабілітації незаконно засуджених осіб у різних країнах приділили В.В. Бойцова та Л.В. Бойцова, зокрема в роботі «Реабілітація необґрунтовано засуджених громадян у сучасних правових системах» [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи зарубіжний досвід правового регулювання реабілітації, що здійснюється в кримінальному провадженні, її співвідношення з інститутом відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що здійснюють кримінальний процес, слід зауважити, що існує певна відмінність у розумінні зазначених інститутів. Так, в одних країнах чітко розмежовуються інститут реабілітації і інститут відшкодування шкоди, завданої незаконними діями агентів держави (зокрема, у Франції) [4, с. 49]. При цьому реабілітація пов'язується виключно зі зняттям судимості з особи. Схоже до французького розуміння реабілітації міститься в болгарському й угорському законодавствах. Так, під реабілітацією розуміється звільнення засудженого від негативних наслідків, пов'язаних із судимістю. Таке звільнення здійснюється судом за клопотанням засудженої особи [7, с. 5–6].

Законодавство інших країн визначає реабілітацію саме як відшкодування, виплата якого здійснюється з державного бюджету особам, які, будучи невинуватими, були незаконно взяті під варту або засуджені (наприклад, Фінляндія) [8, с. 27–28].

У законодавстві США реабілітація означає можливість пред'явлення в претензійному суді позовів про відшкодування шкоди, заподіяної незаконним позбавленням волі й засуджен-

ням, при цьому позивач повинен довести, що він не вчиняв діянь, які ставляться йому в провину, або що його діяння, акти чи упущення, що знаходяться у зв'язку з обвинуваченням, не представляють собою злочину проти федерації, штату або округу, і що порушене проти нього кримінальне переслідування не стало наслідком його неправомірної поведінки або необережності [8, с. 29–30].

У Республіці Молдова право на відшкодування завданої особі шкоди породжується реабілітацією. Так, у ст. 23 КПК Молдови закріплено принцип кримінального процесу – забезпечення прав осіб, які постраждали від злочинів, зловживання службовим становищем і судових помилок. При цьому виправдана особа чи особа, яка виведена з-під кримінального переслідування, особа, по відношенню до якої припинено кримінальне переслідування за реабілітуючих підстав, має право на відновлення особистих прав, а також на відшкодування шкоди [6, с. 873–874].

Досліджуючи відмінність у розумінні терміна «реабілітація» в законодавстві зарубіжних країн і законодавстві Російської Федерації, В.В. Бойцова і Л.В. Бойцова відзначають, що «однією з причин семантичної неідентичності є те, що правовий інститут реабілітації невинно засуджених виник і розвивався з інституту помилування. Під реабілітацією в західноєвропейських країнах у другій половині XVIII століття розумілося припинення на майбутнє всіх правообмежень, які пов'язані із засудженням. Вона не мала зворотного значення і була спрямована на відновлення правоздатності злочинців, які виправилися достроково, або ж осіб, які відбули покарання, після закінчення певного строку» [7, с. 5–6].

Проведений нами аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання реабілітації і відшкодування шкоди в кримінальному провадженні дає можливість стверджувати, що наразі реабілітація має певну зворотну силу саме завдяки відшкодуванню шкоди, тобто вчиненню дій, які компенсують завдану шкоду.

Враховуючи обмежений обсяг дослідження та з метою більш детального аналізу зарубіжного досвіду відшкодування шкоди в разі незаконного кримінального переслідування і співвідношенням з інститутом реабілітації у кримінальному провадженні, пропонуємо на прикладі Франції як країни континентальної системи права та Республіки Білорусь як країни пострадянського простору дослідити вказані питання.

Розпочнемо дослідження з вивчення досвіду Франції. Перш за все відзначимо, що законодавство Франції розмежовує інститут реабілітації від інституту відшкодування шкоди за незаконні дії органів, які здійснюють функцію обвинувачення. Проілюструємо, в чому саме полягає різниця.

Сьогодні у Франції питання реабілітації в кримінальному провадженні врегульовано у КК Франції (ст. 133-1, 133-12, 133-17), а також у КПК Франції (ст. 782, 783). Цікаво відмітити, що в законодавстві Франції реабілітацію відокремлено від інституту відшкодування шкоди, яка завдана незаконним або необґрунтованим обвинуваченням. Що стосується реабілітації, то вона визначається, як спосіб погашення покарання: вона «забуває» кримінальне засудження і відновлює права, які були внаслідок цього обмежені.

Стаття 133-12 КК Франції закріплює, що «будь-яка особа, піддана кримінальному, виправному покаранню, може скористатися або реабілітацією по повному праву в умовах, передбачених цим розділом кодексу, або судовою реабілітацією,

¹ Цей термін активно використовує у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини (наприклад, CASE OF AL-SKEINI AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 55721/07) та окремі науковці.

наданою в умовах, передбачених КПК Франції» [9]. Умови їх застосування залежать від виду реабілітації: існує судова і правова реабілітація.

Для фізичних осіб судова реабілітація може бути застосована за запитом прокурора республіки до того, як виникне правова реабілітація. Прокурор вивчає заяву: для цього він бере повідомлення судді по виконанню покарання, виписку з реєстру місця, де особа відбуває засудження, в якому констатується поведінка засудженого, і бланк Досьє кримінального обліку. Після цього всі документи передаються генеральному прокурору, який подає клопотання в Обвинувачувальну палату (Chambre de l'accusation d'une Cour d'appel). Зваживши всі аргументи, вона виносить своє рішення. У разі відмови наступну заяву про реабілітацію може бути подано засудженим ще через два роки [10].

Судова реабілітація передбачає, що основне покарання особа вже відбула: п'ять років за злочини, три роки за правопорушення, один рік за проступки. Однак якщо «засуджений за злочин має видатні заслуги перед країною», запит про реабілітацію не обмежується ніяким строком. Цікаво відзначити, що в кримінальному процесі Франції можлива також реабілітація юридичних осіб (ст. 798-1 КПК Франції).

Метою правової реабілітації є відновлення в правах, що здійснюється автоматично, тобто без подання судді. Це відновлення потребує певного часу з моменту виконання основного покарання. Правова реабілітація неможлива щодо особи, яка вчинила кримінальний злочин. Тут строк набагато більше, ніж за судової реабілітації: три роки в разі засудження з призначенням покарання у виді штрафу або покарання у вигляді щоденних штрафів протягом трьох років; п'ять років – у разі засудження до позбавлення волі на термін менше одного року і до десяти років – у разі тюремного ув'язнення менш ніж на десять років. Тобто за громадянином, який відбув покарання, зберігається судимість, і щоб її зняти, використовується інститут реабілітації.

Результатом як правової, так і судової реабілітації є зняття судимості. Реабілітація відміняє будь-які відмітки про судимість, окрім вироків і судових рішень, постанов про відшкодування шкоди.

Наведений порядок реабілітації в кримінальному процесі Франції свідчить про його відмінність від українського порядку. У Франції, на відміну від України, реабілітація не встановлює невинуватість особи та не породжує право особи на відшкодування шкоди.

Що стосується відшкодування шкоди, яка завдана незаконним або необґрунтованим обвинуваченням, це самостійний, відокремлений від реабілітації інститут.

Відповідальність держави перед особою у Франції виводиться з принципу рівного права всіх громадян на державні витрати, проголошеного ст. 13 Французької декларації прав людини і громадянина 1789 р. Цей принцип закріплює: якщо адміністрація завдає шкоди громадянину або групі громадян, то витрати на відшкодування цієї шкоди повинні бути взяті на себе державою (в особі адміністрації), тобто з державного бюджету. Відповідно до ст. 150 КПК Франції компенсації моральної та матеріальної шкоди, заподіяної неправосудним рішенням органу слідства або суду, покриваються за рахунок держави.

Цікавим є те, що за французьким правом держава відповідає не тільки за дії органів влади, а й за дії посадових осіб інших державних установ: державних шкіл, лікарень, пошти,

транспорту тощо [11, с. 212–213]. Зрозуміло, що це питання не стосується сфери кримінальної процесуальної реабілітації, однак вважаємо, що схожа норма потребує свого впровадження до українського законодавства. Остання пропозиція набуває все більшого значення в умовах пандемії і надання медичних послуг, з приводу яких у громадян можуть виникати претензії, скарги та зауваження.

Закон Франції 1970 р. встановлює дві істотні умови компенсації шкоди. По-перше, допустимими повинні бути заходи утримання під вартою заявника. Ця вимога виключає будь-які інші форми позбавлення волі, такі як тимчасове затримання, затримання митними органами тощо. По-друге, відповідно до ст. 149-2 КПК Франції процедура тримання під вартою має бути завершена рішенням про припинення справи за відсутністю складу злочину, звільнення з-під варти або виправдальним вироком [12].

Таким чином, відшкодування шкоди у Франції здійснюється в разі винесення виправдального вироку, закриття кримінальної справи за фактом відсутності складу злочину, незаконного необґрунтованого тримання під вартою. Норми, що стосуються компенсації за неправомірне утримання під вартою, були істотно доповнені положеннями про зміцнення презумпції невинуватості й захисту прав потерпілих у Законі № 2000-516 від 15 червня 2000 р. і Законі № 2000-1354 від 30 грудня 2000 р. про полегшення компенсації засудженим, щодо яких доведено невинуватість. Зокрема, підрозділ III «Компенсація за утримання під вартою» КПК Франції містить норми, що стосуються компенсації шкоди, заподіяної необґрунтованим взяттям під варту, або в разі винесення виправдального вироку (ст. 149). Закон від 30 грудня 2000 р. вніс зміни в ст. 149 КПК Франції: особа, яка була взята під варту під час судового розгляду і щодо якої було винесено виправдальний вирок, який вступив у законну силу, має право на повну компенсацію матеріальної і моральної шкоди, завданої ув'язненням. Проте особа не отримує компенсації, якщо це рішення було засноване на визнанні особи неосудною, як це закріплено в ст. 122-1 КК Франції, у випадку взяття під варту після амністії або в разі самообмови [13]. Особливо слід підкреслити, що на прохання особи розмір завданої їй шкоди оцінюється експертним висновком.

Як вже зазначалося, компенсації підлягає матеріальна і моральна шкода. Матеріальна шкода полягає у втраті роботи у зв'язку із засудженням, заробітної плати в місцях позбавлення волі, втраті доходу або у фінансових втратах, що виникають у зв'язку з труднощами знайти роботу. У будь-якому випадку позивач повинен довести причинно-наслідковий зв'язок між його затриманням і завданою шкодою. Моральна шкода може бути пов'язана з розвитком хвороби, публікацією в ЗМІ інформації, пов'язаної із засудженням особи, що підриває принцип презумпції невинуватості, психологічним стресом у результаті взяття під варту. Психологічний і депресивний стан, який відчував заявник у результаті тримання під вартою або тюремного ув'язнення, визначається експертом [14]. Компенсація моральної і матеріальної шкоди є мірою правового захисту і здійснюється за заявою зацікавленої особи відповідно до рішення президента апеляційного суду Франції. Таке рішення може бути оскаржено протягом 10 днів [4, с. 49].

Продовжимо дослідження, проаналізувавши досвід Республіки Білорусь. У ст. 15 КПК Республіки Білорусь визначається принцип публічності, відповідно до якого державні органи

і посадові особи в межах своїх повноважень зобов'язані забезпечувати охорону правопорядку, прав і свобод громадян, інтересів суспільства. Через цей принцип органи дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину і прийняти передбачені законом заходи для встановлення події злочину, осіб, які винуваті в його вчиненні, їх покарання, а також *запобігти безпідставному кримінальному переслідуванню і незаконному засудженню, вжити заходів для реабілітації невинуватої особи* [6, с. 804–805]. Таким чином, реабілітація невинуватої особи закріплена на рівні основних засад кримінального судочинства Республіки Білорусь.

У законодавстві Республіки Білорусь відшкодування шкоди, яка завдана незаконними діями органу, що здійснює кримінальний процес, традиційно пов'язують із реабілітацією особи. Разом із тим ані в назві гл. 48 КПК Республіки Білорусь, ані в її нормах цей термін не використовується, що породжує проблему визначення терміна «реабілітація» і співвідношення з інститутом відшкодування шкоди від незаконних дій [5, с. 43]. Зважаючи на відсутність у законі визначення терміна «реабілітація», білоруські вчені визначають її як сукупність декількох взаємозумовлених етапів кримінального процесу: видача акта про незаконність притягнення до кримінальної відповідальності, відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди. Вони наголошують на необхідності включення до поняття «реабілітація» такого елемента, як відшкодування шкоди, і категорично не погоджуються з ігноруванням цього елемента, оскільки в такому випадку втрачається зв'язок із кримінальним судочинством, у сфері якого спричиняється така шкода, і в рамках якого виникають відносини з її відшкодування [5, с. 49]. У зв'язку з таким розумінням реабілітації у кримінальному процесі в науковій літературі пропонують доповнити КПК Республіки Білорусь визначенням терміна «реабілітація»: визнання органом, який веде кримінальний процес, у постанові (ухвалі) або вироку невинуватості особи у вчиненні злочину або його непричетності до вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, що тягне за собою усунення всіх правообмежень, пов'язаних з його участю в провадженні за матеріалами кримінальної справи, а також відшкодування в повному обсязі заподіяної при цьому шкоди в порядку, передбаченому КПК Республіки Білорусь та іншими актами законодавства [5, с. 52].

Розглядаючи реабілітацію як сукупність правових норм, слід зупинитися на такій її суттєвій особливості, зумовленій діалектичною єдністю формальної і фактичної сторін, як «розо-середження» в різних кримінально-процесуальних інститутах. Цей висновок випливає з положень частини 2 ст. 251 КПК Республіки Білорусь, яка закріплює такі елементи фактичної реабілітації, як скасування запобіжних заходів, тимчасового відсторонення від посади, арешту на майно, а також повернення речових доказів. Про це також свідчать положення п. 3 і 4 ст. 363 КПК Республіки Білорусь, які зобов'язують скасувати заходи примусу, забезпечення відшкодування шкоди і конфіскації майна. Про формальну сторону реабілітації вказується в п. 2 ст. 363 КПК Республіки Білорусь, який встановлює обов'язок включення формулювання про визнання особи невинуватою у вчиненні злочину в резолютивну частину виправдувального вироку. Проведений аналіз дозволяє виділити

такі конструктивні елементи змісту реабілітації: констатація невинуватості особи у вчиненні злочину або непричетності до вчинення суспільно небезпечного діяння, які передбачені кримінальним законом; ліквідація правообмежень, пов'язаних із застосуванням заходів процесуального примусу, залученням як підозрюваного, обвинуваченого, засудженням, застосуванням примусових заходів безпеки і лікування; повернення втрачених або відновлення обмежених прав і переваг, відновлення в чесному імені; відшкодування шкоди, завданої кримінальним переслідуванням, засудженням або застосуванням примусових заходів безпеки і лікування.

У порівняльно-правовому аспекті інтерес викликає визначення реабілітуючих підстав для закриття провадження. Поняття «реабілітуючі підстави» є похідним від терміна «реабілітація», тому воно має бути обумовлено змістовними елементами останньої: констатацією невинуватості у вчиненні злочину або непричетності до вчинення суспільно небезпечного діяння, яке передбачене кримінальним законом, і відшкодуванням заподіяної в результаті кримінального переслідування шкоди. Отже, за реабілітуючі підстави необхідно розглядати тільки ті, які свідчать про невинуватість або непричетність особи і виступають передумовами виникнення права на відшкодування шкоди. До таких належать: відсутність суспільно небезпечного діяння, яке передбачене кримінальним законом (п. 1 ч. 1 ст. 29 КПК Республіки Білорусь), відсутність складу злочину (п. 2 ч. 1 ст. 29 КПК Республіки Білорусь), недоведеність участі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину (ч. 2 ст. 250 КПК Республіки Білорусь).

У зв'язку із запропонованою дефініцією виникає необхідність у визначенні співвідношення процесуальних інститутів реабілітації та відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями органу, який веде кримінальний процес. Частина 2 ст. 460 КПК Республіки Білорусь зобов'язує орган кримінального переслідування і суду у випадках визнання їхніх дій незаконними вжити заходів щодо відшкодування фізичної, майнової та моральної шкоди, завданої фізичній особі, відновлення порушених трудових, пенсійних, житлових, інших особистих немайнових прав фізичної особи, а також з відшкодування майнової шкоди та відновлення ділової репутації юридичної особи. Положення цієї норми характеризуються наявністю компенсаційних і відновлювальних заходів. Про наявність в інституті відшкодування шкоди елементів реабілітації свідчить те, що однією з умов виникнення права на відшкодування шкоди є винесення реабілітуючого рішення: виправдувального вироку, постанови про припинення кримінального переслідування з підстав, передбачених п. 1, 2 ч. 1 ст. 29 і ч. 2 ст. 250 КПК Республіки Білорусь. Суб'єктами права на відшкодування виступають такі особи: обвинувачений, виправданий, підозрюваний або обвинувачений, кримінальне переслідування проти яких припинено за вищевказаними підставами, особи, які незаконно поміщені в психіатричну (психоневрологічну) установу, або особа, до якої незаконно застосована примусова міра безпеки і лікування, а також їх правонаступники. Таким чином, можна констатувати, що право на відшкодування шкоди органічно і нерозривно пов'язано з реабілітацією в кримінальному процесі, яка своєю формальною стороною виступає однією з процесуальних передумов його виникнення, а фактичною стороною – механізм його реалізації [5, с. 43].

Висновки. Враховуючи процеси конвергенції, що відбуваються в сучасних правових системах, необхідно враховувати позитивний досвід зарубіжних країн щодо регулювання окремих інститутів кримінального процесу, зокрема, відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконного кримінального переслідування, та реабілітації під час кримінального провадження.

Аналіз відповідних законодавчих актів зарубіжних країн дозволив установити, що одні держави суворо розмежують інститут реабілітації та інститут відшкодування шкоди, завданої незаконними діями агентів держави (наприклад, Французька Республіка, Угорщина, Республіка Болгарія). Інші держави визначають реабілітацію саме як відшкодування, виплата якого здійснюється з державного бюджету особам, які, будучи невинуватими, були незаконно взяті під варту або засуджені (наприклад, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Фінляндська Республіка, США). Встановлено, що порядок реабілітації у кримінальному процесі Франції відмінний від українського порядку. У Франції реабілітація не встановлює невинуватість особи та не породжує право особи на відшкодування шкоди і пов'язується виключно із судимістю особи. Відшкодування шкоди, яка завдана незаконним або необґрунтованим обвинуваченням, становить собою самостійний, відокремлений від реабілітації інститут, реалізація якого здійснюється в разі винесення виправдувального вироку, закриття кримінальної справи за фактом відсутності складу злочину, незаконного необґрунтованого тримання під вартою. Як позитивний досвід, що може бути використаний у кримінальному процесі України, можна відзначити: розмір майнової шкоди на прохання особи, що оцінюється експертним висновком; розмір моральної шкоди у вигляді психологічного і депресивного стану, який відчував заявник у результаті тримання під вартою або тюремного ув'язнення, визначається експертом. У законодавстві Республіки Білорусь інститут відшкодування шкоди, яка завдана незаконними діями органу, здійснює кримінальний процес, пов'язаний з інститутом реабілітації особи. Реабілітуючими підставами в законодавстві визначені такі: відсутність складу злочину, недоведеність участі підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину, відсутність суспільно небезпечного діяння, яке передбачене кримінальним законом. Остання підстава представляє окремий інтерес для українського законодавства, яке наразі визначає в тексті відповідних законодавчих норм виключно «злочини» або «кримінальні правопорушення». Вважаємо, що такі підстави, як відсутність у діянні особи суспільно небезпечного діяння, відсутність події суспільно небезпечного діяння, невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у вчиненні суспільно небезпечного діяння і вичерпання можливості їх отримати можуть бути реабілітуючими підставами для закриття провадження в кримінальному процесі України. Також позитивним досвідом, який впроваджено до кримінального процесу Республіки Білорусь, є такий спосіб відшкодування шкоди, як відновлення ділової репутації юридичної особи. Вважаємо таке положення прогресивним і таким, що відповідає сучасним потребам суспільства та має бути впроваджено до кримінального процесу України.

Література:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол. : В.Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. Акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Нац. Юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2020. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура. 960 с.
2. Горелова В.Ю. Відповідальність держави перед особою за завдання шкоди незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури і суду : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 192 с.
3. Каплина О.В. Проблемы реабилитации в уголовном процессе Украины : дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1998. 230 с.
4. Яшина А.А. Правовой анализ института реабилитации и возмещения вреда, причиненного необоснованным уголовным обвинением во Франции. *Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки*. 2011. № 2. С. 44–50.
5. Рожко О.В. Право на возмещение вреда, причиненного незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс. Минск : Академия МВД, 2016. 135 с.
6. Уголовный процесс европейских государств : монография / под ред. В.И. Самарина, В.В. Луцка. 2019. 660 с.
7. Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Реабилитация необоснованно осужденных граждан в современных правовых системах : учеб. пособие ; Твер. гос. ун-т. Тверь : ТГУ, 1993. 104 с.
8. Лубенский А.И. Возмещение ущерба, причиненного незаконным арестом и осуждением, по законодательству зарубежных стран. *Законодательство зарубежных стран*. 1980. Вып. 169. С. 27–34.
9. Code pénal (France). URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/> (дата обращения: 22.12.2020).
10. Jeandier W. La réhabilitation en France en 1991. *Droit pénal général*. 2 e éd. Paris : Montchrestien, 1991. URL: <http://ledroitcriminel.free.fr/> (дата обращения: 22.12.2020).
11. Ведель Ж. Административное право Франции. Москва, 1973. С. 212–213.
12. Lingibé P. La détention provisoire: quelle réparation en cas d'abus? URL: <http://www.rajf.org/spip.php?article20> (дата обращения: 22.12.2020).
13. Art. 149 Code de procédure pénale. *Journal Officiel* du 19.07.1970. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/> (дата обращения: 22.12.2020).
14. Kone O. La problematique de la detention provisoire. URL: http://www.memoireonline.com/07/08/1270/m_la-problematique-de-la-detention-provi-soire14.html (дата обращения: 22.12.2020).

Vyltsan A. The institute of compensation (compensation) for damage caused by state agents in the field of criminal procedure: foreign experience

Summary. The article analyzes the relevant legislation of foreign countries. This allowed us to establish that some states strictly distinguish between the institution of rehabilitation and the institution of compensation for damage caused by illegal actions of state agents (for example, the French Republic, Hungary, the Republic of Bulgaria). Other states define rehabilitation as compensation paid from the state budget to persons who, being innocent, have been illegally detained or convicted (for example, the Republic of Belarus, the Republic of Moldova, the Republic of Finland, the United States). The article establishes that the order of rehabilitation in the criminal process of France is different from the Ukrainian order. In France, unlike in Ukraine, rehabilitation does not establish a person's innocence and does not give rise to a person's right to compensation and is linked exclusively to a person's criminal record. Compensation for damage caused by an illegal or unfounded accusation is an independent institution separated from rehabilitation, the implementation of which is carried out in case of acquittal, closure of a criminal case for lack of corpus delicti, illegal unjustified detention. As a positive experience that can be used in the criminal process of Ukraine can be noted: the amount of property damage at the request of the person, is assessed by an expert

opinion; the amount of non-pecuniary damage in the form of psychological and depression experienced by the applicant as a result of his detention or imprisonment shall be determined by an expert. In the legislation of the Republic of Belarus, the institution of compensation for damage caused by illegal actions of the body that carries out criminal proceedings related to the institution of rehabilitation of a person. The following are defined in the legislation as rehabilitative grounds: absence of corpus delicti, lack of proof of participation of a suspect or accused in the commission of a crime, absence of a socially dangerous act, which is provided by criminal law. The latter ground is of particular interest to Ukrainian law, which currently defines in the text of the relevant legislation only "crimes" or "criminal offenses". Based on the analysis, the article proves that such grounds as the absence of a socially

dangerous act in the person's action, the absence of a socially dangerous act, failure to establish sufficient evidence to prove the person's guilt in committing a socially dangerous act and exhausting the possibility of obtaining them may be rehabilitative grounds for closure. proceedings in the criminal process of Ukraine. Also, as a positive experience, which is introduced into the criminal process of the Republic of Belarus, such a method of compensation is defined as the restoration of the business reputation of a legal entity. The paper proves that such a provision is progressive and meets the modern needs of society and should be introduced into the criminal process of Ukraine.

Key words: rehabilitation, compensation, state agents, pre-trial investigation bodies, prosecutor's office, court, acquittals, foreign countries.